

ЩОДО ЗМІНИ НАЗВИ РОЗДІЛУ VII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

Волинець Руслан Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

In articol sunt abordări științifice, prin definiție, de determinare a obiectului general al infracțiunii, în temeiul capitolului VII din Partea specială a Codului penal al Ucrainei, precum și analiza propunerilor de cercetare, care au ca scop îmbunătățirea denumirii acestui capitol, anumite avantaje și dezavantaje ale acestor propuneri, e exprimată poziția cu privire la aceste aspecte.

Cuvinte cheie: criminalitate în sfera de activitate economică, infracțiuni economice, crime împotriva economiei de piață, un obiect general al infracțiunii.

В статье рассмотрены научные подходы по определению родового объекта преступлений, предусмотренных разделом VII Особенной части Уголовного кодекса Украины, а также проанализированы научные предложения, которые направлены на совершенствование названия этого раздела, определены преимущества и недостатки этих предложений, высказано свою позицию в решении этих вопросов.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, преступления в сфере экономики, хозяйственные преступления, преступления против рыночной экономики, родовый объект преступления.

The article deals with scientific approaches to the determination of the generic object of crimes provided for in Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, as well as the scientific proposals analyzed to improve the title of this section, identify the advantages and disadvantages of these proposals, express their own position on the solution of these issues.

Key words: crimes in the sphere of economic activity, crimes in the sphere of economy, economic crimes, crimes against a market economy, generic object of crime.

Актуальність теми дослідження. Питання визначення оптимальної назви, а також родового об'єкту розділу VII, «Злочини у сфері господарської діяльності», Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) було і залишається одним із актуальних у теорії кримінального права.

Аналіз досліджень і публікацій. Це питання в своїх роботах досліджували П.П. Андрушко, Л.П. Брич, А.М. Бойко, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.Р. Мойсик, В.О. Навроцький,

О.Е. Радутний, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.Б. Харченко та інші правники. Проте і до сьогодні воно залишається остаточно не вирішеним ні на законодавчому рівні, ні в теоретичному плані.

Метою цієї статті є критичний аналіз розроблених у теорії кримінального права позицій щодо визначення назви та родового об'єкту розділу VII Особливої частини КК.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових підходів до визначення родового

об'єкта розділу VII Особливої частини КК дозволяє стверджувати, що значна частина науковців формулюючи дефініцію цього поняття обмежує його лише рамками господарської діяльності. Так, одні науковці, родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності визнають «систему відносин, які складаються у сфері господарської діяльності» [29, с. 132], інші визначають його як «суспільні відносини, які складаються у сфері господарської діяльності на підставі справедливих ринкових умов і охороняються державою в інтересах всього суспільства й окремих його суб'єктів» [22, с. 7]; «господарський механізм держави» [2, с. 131]; «правовідносини, які складають систему господарювання» [19, с. 35]; «систему суспільних відносин, що складаються у сфері господарської діяльності» [6, с. 145]; «регламентований господарським законодавством господарський правопорядок, тобто систему структурованих правовідносин з організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення потреб як окремих споживачів, так і суспільних потреб» [5, с. 57]; «систему соціальних зв'язків, що виникають у зв'язку з виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних і нематеріальних благ, яка становить цінність для держави, суспільства в цілому та окремих його членів (індивідів і соціальних груп)» [18, с. 9]; «суспільні відносини, які забезпечують установленний порядок здійснення господарської діяльності» [16, с. 129]; «суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг» [15, с. 201]; «суспільні відносини, що виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг» [14, с. 205] тощо.

На думку А.В. Шевчука, М.Д. Дякур та Я.В. Ступника, об'єднуючи в самостійний розділ Особливої частини злочини, які вчиняються у сфері господарської діяльності, законодавець виходить зі спільності їх родового об'єкта, яким є суспільні відносини, що складаються

з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг [30, с. 219]. На мою думку, це твердження є не зовсім вірним, оскільки спільність родового об'єкту злочинів у сфері господарської діяльності є вельми умовною. Аналізуючи назву розділу VII Особливої частини КК, О.О. Дудоров та Т.М. Тертиченко слушно зазначають, що законодавцю можна закидати те, що ця назва, не відображаючи родовий об'єкт відповідних злочинів як основу побудови Особливої частини КК, чітко не показує, які саме відносини поставлені під охорону за допомогою кримінально-правових норм, об'єднаних у вказаний розділ КК. Невдалим назви останнього посилюється, якщо виходити з того, що у сфері господарської діяльності можуть бути вчинені злочини, які не є, власне, господарськими (наприклад, службове підроблення, шахрайство, привласнення або розтрата майна). З іншого боку, назва розділу VII Особливої частини КК певною мірою виправдана, якщо мати на увазі, які досить різнопланові посягання виявились об'єднаними в одне ціле у цьому розділі. Очевидно і те, що приписи регулятивного законодавства (мається на увазі передусім ч. 1 ст. 3 ГК, яка містить визначення господарської діяльності) не дозволяють визнавати господарськими частину відносин, охоронюваних розділом VII Особливої частини КК. Сказане стосується, наприклад, відносин, пов'язаних зі сплатою податкових і страхових внесків, приватизаційних відносин, а так само відносин, пов'язаних із залученням «брудного» майна в побутовий обіг [9, с. 140].

Розуміючи, що господарська діяльність у тому значенні, в якому вона закріплена в ч. 1 ст. 3 ГК, не охоплює весь спектр об'єктів поставлених під охорону розділом VII Особливої частини, окремі дослідники штучно намагаються розширити її межі. Так, наприклад, М.М. Панов зазначає, що фінансові інтереси виступають складовою суспільних відносин у сфері господарської діяльності [21, с. 21].

Для забезпечення більш точного визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, кримінально-правовою наукою було запропоновано два основних підходи.

Перший полягає в створенні окремого розділу, який би включав у себе ті злочини, які не є, власне, господарськими. Так, П.П. Андрушко, ще у 1998 р., висунув ідею виділення у новому КК окремого розділу – «Злочини, що посягають на фінансову діяльність та бюджетну систему». Правник відзначав, що не всі господарські злочини, які містились у главі VI Особливої частини КК 1960 р., пов'язані саме з порушенням підстав і порядку здійснення підприємницької діяльності, оскільки обов'язок сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів виникає не лише у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності, то і ухилення від їх сплати посягає на фінансову діяльність держави по формуванню доходної частини бюджету, встановлений порядок сплати платниками податків тих обов'язкових платежів до бюджетів, які визначаються державою [1, с. 18]. Л.П. Брич та В.О. Навроцький також зазначають, що відносини у сфері оподаткування виходять за межі господарських. Правники послідовно обстоюють положення про фінансові відносини, як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони та про необхідність виділення в Особливій частині КК глави «Злочини проти фінансових інтересів держави», яку доцільно розмістити після глави «Злочини проти національної безпеки» [3, с. 153 – 156]. Після прийняття нового КК 2001 р., Н.О. Гуторова запропонувала, а згодом Л.М. Демидова підтримала наукову позицію виокремити в Особливій частині КК новий розділ – «Злочини проти державних фінансів» [7, 83 – 89; 8, с. 583].

На мою думку, виокремлення нового розділу, який передбачатиме норми про відповідальність за злочини проти фінансової, бюджетної або іншої системи, яка не охоплюється поняттям господарської діяльності, є не зовсім вдалим кроком з наступних причин. О.О. Дудоров та Д.В. Каменський пишуть про те, що ознайомлення з підходами, існуючими в найбільш розвинутих країнах світу (зокрема, таких, як США, КНР, Австралії, ФРН, Японії, Франції, Польщі) [10, с. 181 – 182] з питань позначення і розташування кримінально-правових заборон економічного характеру, свідчить про загалом невисокий рівень систематизації

таких заборон. На цьому тлі, виокремлення в КК самостійного розділу, присвяченого злочинам у сфері господарської діяльності, виглядає виграшним кроком, що певною мірою полегшує юридичний аналіз злочинних посягань на економічний устрій держави [10, с. 182]. Крім того, пропонуючи власну класифікацію злочинів у сфері господарської діяльності, О.О. Дудоров вказує на її умовність, яка полягає в тому, що окремі господарські злочини посягають на кілька видових (безпосередніх) об'єктів, а поміщені тільки в одну класифікаційну групу. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами віднесено до злочинів проти прав кредиторів, хоча в тій частині, в якій цей злочин полягає у незаконному одержанні пільг щодо податків або спробі їх одержання, він є посяганням на систему оподаткування [13, с. 449]. За таких умов, чітке розмежування господарських злочинів та злочинів, що не є, власне, господарськими, буде вельми проблематичним. З іншого боку воно також може призвести до небажаного дублювання кримінально-правових заборон та, відповідно, перевантаження тексту КК. У відзиві В.О. Навроцького, як офіційного опонента на дисертацію Н.О. Гуторової «Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України», зазначається, що ідея дисертанта диверсифікувати кримінально-правову охорону публічно-правових і приватно-правових відносин у фінансовій сфері викликає ряд запитань. Зокрема, у разі реалізації цієї ідеї створиться небезпека дублювання статей КК, що передбачатимуть відповідальність за злочини, які будуть суміжними за всіма ознаками, крім об'єкта і, частково, предмета. Тобто виникне ситуація, яка лише нещодавно, у зв'язку з прийняттям нового КК, була розв'язана щодо злочинів проти власності. А послідовний розвиток положення про виділення з розділу КК «Злочини у сфері господарської діяльності» всіх норм, які встановлюють відповідальність за посягання на інтереси держави, може мати наслідком «розмивання» одного з центральних за значенням розділів Особливої частини КК [цит. за: 11, с. 37].

Виокремлення відповідного нового розділу Особливої частини КК є не доречним і з огля-

ду на кримінально-правову охорону окремих видових об'єктів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, і в першу чергу фондового ринку. Складовим елементом фінансового ринку та фінансової системи є фондовий ринок. Поняття фондового ринку (ринку цінних паперів) охоплює: існуючі відносини між суб'єктами фондового ринку з приводу випуску та/або обігу цінних паперів (функціональний аспект); наявність названих суб'єктів, які забезпечують випуск та/або обіг цінних паперів (інституційний аспект); забезпечення цими суб'єктами та їх діяльністю, пов'язаною з випуском та/або обігом цінних паперів, мобілізації фінансових ресурсів, капіталу (грошових коштів) та їх розподілу у межах фінансового ринку (фінансової системи) (відтворюючий аспект). Ринок цінних паперів є активною частиною сучасного фінансового ринку й дає можливість реалізувати цілі його суб'єктів: емітентів, інвесторів і посередників.

На перший погляд, норми, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти фондового ринку, також було б доречно виключити з розділу VII Особливої частини та включити до нового розділу, в якому були б закріплені склади злочинів проти фінансової системи або проти фінансової діяльності тощо. Однак, це лише на перший погляд. О.В. Кологойда пише про те, що, у широкому розумінні, на фондовому ринку виникають публічні та приватні відносини щодо: емісії (випуску) цінних паперів, здійснення прав із цінного папера, обігу цінних паперів, обліку прав на цінні папери, здійснення різних видів діяльності (інвестиційної, посередницької, професійної) на фондовому ринку, організаційного та інформаційного забезпечення державного регулювання та саморегулювання фондового ринку, захисту прав і законних інтересів учасників фондового ринку. Такі правовідносини об'єднані спільним об'єктом правового регулювання (ядром) – цінним папером, через який досягається основна мета фондового ринку – мобілізації грошових коштів для інвестування у виробництво продукції (надання послуг). Однак вони не можуть існувати відокремлено, потребують організації, визначення складу та професійного рівня учасників

ринку, правил здійснення шляхом державного регулювання та саморегулювання. Таких цілей і завдань можна досягти лише завдяки комплексному поєднанню господарських, цивільних, адміністративних, фінансових норм, що регулюють відповідні галузеві правовідносини. Правник доходить висновку про те, що фондовий ринок як предмет правового регулювання – це сукупність різноманітних відносин (горизонтальних, вертикальних (у сфері державного регулювання та управління), внутрішніх (організаційних), які охоплюються регулюючим впливом норм права, об'єднаних спільним предметом (об'єктом) правового регулювання – цінними паперами та їх похідними. У сукупності, ці правовідносини є фондовими правовідносинами. На її думку, домінуючою їх частиною є фондові господарські правовідносини [12, с. 45 – 46]. Таким чином фондовий ринок, будучи складовим елементом фінансового ринку та фінансової системи, також виступає предметом правового регулювання господарського права. При цьому певна діяльність, яка здійснюється на фондовому ринку, є господарською діяльністю. Так, наприклад, посередницька діяльність у сфері випуску та обігу цінних паперів є підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання (далі – торговці цінними паперами), для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності або яким така діяльність дозволена законом (ч. 1 ст. 356 Господарського кодексу України).

Наприкінці розгляду цього підходу зазначу, що на переконання О.О. Дудорова, даремно сподіватися на те, що зміна послідовності викладу відповідних норм у тексті КК дозволить поліпшити ефективність кримінально-правової протидії порушенням податкового, бюджетного, конкурентного, приватизаційного та іншого регулятивного законодавства, так чи інакше пов'язаного з економічною діяльністю [13, с. 450].

Інший підхід, спрямований на більш точне визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, полягає в спробі відшукати більш оптимальну назву цього розділу. Наприклад, Л.В. Павлик, використовуючи розробки економічної теорії,

пише про те, що економіка є однією із найважливіших сфер життєдіяльності суспільства і водночас включає в себе певну сукупність галузей та сфер господарської діяльності – сферу виробництва, сферу послуг, сферу створення нематеріальних благ. Таким чином, використований у чинному КК термін «у сфері господарської діяльності» є невдалим, адже є декілька сфер господарської діяльності. Окрім цього, аналіз статей розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК засвідчив, що в цьому розділі передбачені злочини, що посягають на кожну із вищевказаних сфер господарської діяльності. У зв'язку із цим, науковець вважає доречним використання саме терміну «у сфері економіки» для позначення цього виду кримінально-протиправних посягань [20, с. 25, 26]. У свою чергу Л.М. Демидова, підтримуючи ідею виокремлення в КК нового розділу «Злочини проти державних фінансів», запропонувала перейменувати розділ VII Особливої частини КК на «Злочини проти економіки» [8, с. 583].

Є.Л. Стрельцов пише про те, що кримінальне законодавство України не містить поняття «економічні злочини» або «злочини у сфері економіки» [16, с. 130]. На його думку, «підвести» все різноманіття економічних злочинів під один родовий об'єкт, або, як кажуть, єдиний груповий об'єкт – неможливо в силу їх сутності [23, с. 68]. Дослідивши ці поняття, правник включає у групу економічних злочинів господарські злочини та злочини проти власності [24, с. 42]. Однак таке теоретичне об'єднання цих груп злочинів не знімає необхідність у досить чіткому розмежуванні злочинів у сфері господарської діяльності та злочинів проти власності, і в першу чергу – у розмежуванні аналізованих злочинів з викраденнями [16, с. 130]. С.Ф. Мазура також відзначає те, що сфера економічної діяльності – занадто широке, невизначене (мало конкретне) поняття, що не відображає суті економічних відносин, які захищаються відповідним розділом КК. Для науковця очевидним є те, що у сфері економіки можуть вчинятись злочини різних видів [17, с. 24 – 26]. При цьому, В.В. Франчук, на основі розроблених у своєму дисертаційному дослідженні критеріїв, до кримінально-правових засобів охорони економіки України відносить

статті/частини статей, зазначені у Розділі VII (окрім ст. ст. 201 та 227), ст. ст. 111, 113, 114, 306 КК [28, с. 100].

До того ж, З.А. Тростюк (Загинею) слушно зауважує, що тип назв розділів Особливої частини КК, сконструйованих за прикладом «Злочини у сфері...» (таким чином позначено 5 розділів), є невдалим, оскільки такі назви, чітко не вказуючи на родовий об'єкт певної групи посягань, позначають лише межі поширення злочинних діянь, відповідальність за які передбачена відповідними розділами, що є малоінформативним та нечітким [26, с. 64]. Розвиваючи цю ідею, О.О. Дудоров та Д.В. Каменський вважають за потрібне формулювати назву розділу вітчизняного кримінального закону про відповідальність за економічні злочини подібним чином. При цьому, науковці вказують на те, що зворот «злочини проти...» видається більш вдалим порівняно зі «злочинами у сфері...». Зміст цих словосполучень є різним: зворот «у сфері» показує, що господарські злочини вчиняються безпосередньо під час (у процесі) реалізації законної господарської діяльності; водночас буквальне тлумачення звороту «проти господарської діяльності» дозволяє стверджувати про значно більший обсяг протиправної поведінки: тут головне, щоб відповідні посягання мали «антигосподарську» спрямованість. Використання звороту «проти господарської діяльності» (його аналогу) є більш вдалим, оскільки дозволяє охопити випадки вчинення злочинів як поза сферою господарської діяльності, так і безпосередньо проти легального господарювання [10, с. 185]. Подібним чином розмірковує В.І. Тюнін, на думку якого, саме різнохарактерність описаних у главі 22 КК РФ діянь не дозволила піти традиційним шляхом при визначенні назви цієї глави – так, як це зроблено в інших випадках. Назва глави «Злочини у сфері економічної діяльності» не вказує на об'єкт посягання, а лише окреслює межі, в яких вчинюються відповідні діяння [27, с. 25].

На підставі усього вищезазначеного можна зробити висновок про те, що назва «Злочини в сфері економіки» є не зовсім вдалою з точки зору точного позначення родового об'єкту злочинів, передбачених розділом VII Особливої

частини КК. Однак, на думку О.О. Дудорова та Д.В. Каменського, ні назва «злочини у сфері господарської діяльності», ні назва «злочини проти економіки» також не здатні претендувати на таку бажану для кримінального закону однозначність [10, с. 187]. Проведене цими науковцями дослідження дозволило їм зробити висновок про те, що поняття «злочини проти ринкової економіки», в контексті позначення злочинів, відповідальність за які передбачена розділом VII Особливої частини КК, досить успішно проходить умовну перевірку на відповідність назви цієї структурної частини кримінального закону її змісту. Пропоноване поняття вони вважають прийнятним і з огляду на обґрунтовану критику на адресу двох основних «конкурентів» – законодавчо закріпленого поняття «злочини у сфері господарської діяльності» та поширеного в юридичній літературі поняття «злочини у сфері економіки (варіант – економічної діяльності)». У такий спосіб вдається, крім усього іншого, уникнути «розмивання» одного з ключових розділів Особливої частини КК внаслідок реалізації ідеї виокремлення розділу про відповідальність за фінансові злочини [10, с. 188].

У свою чергу, В.М. Бровко пропонує власний варіант вирішення розглядуваного питання. На його думку, якщо не можна позначити назву розділу VII Особливої частини КК за допомогою одного поняття, то тоді в цій назві необхідно окреслити всі важливі сфери, що перебувають під охороною цього розділу КК, та не охоплюють одна одну. Науковець звертає увагу на те, що саме такий підхід (наскільки вдало – питання інше) втілено в назві розділів II, III, IV, XII, XIII, XIV, XV, XVII та XX Особливої частини КК. Аналіз розділу VII Особливої частини КК та наукової літератури, присвячений його характеристиці, дозволяє йому припустити, що до таких сфер, окрім господарської діяльності, відноситься сфера фінансової діяльності та приватизації. За таких обставин, назва розділу VII Особливої частини КК має бути викладена в наступній редакції: «Злочини проти господарської, фінансової діяльності та порядку приватизації» [4, с. 128].

Вважаю, що запропонований варіант є не зовсім вдалим, оскільки наштовхує на думку

про те, що родовий об'єкт розділу VII Особливої частини КК фактично складається з трьох видових об'єктів – господарської діяльності, фінансової системи та порядку приватизації. Однак подальший розгляд питання про систему злочинів, передбачених цим розділом, свідчитиме про те, що таких видових об'єктів значно більше. Крім того, порядок приватизації є складовою фінансової системи. О.О. Дудоров, до злочинів проти порядку приватизації відносить склад злочину, передбачений ст. 233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна» КК. При цьому, правник наголошує на тому, що приписи регулятивного законодавства не дозволяють визнати низку відносин, поставлених під кримінально-правову охорону за допомогою розділу VII Особливої частини КК, частиною господарських відносин. Це стосується і приватизаційних відносин. Сказане, зайвий раз наводить на його думку про доцільність уточнення назви цього розділу, в якому потужно представлено блок, так би мовити, фінансового спрямування [13, с. 671].

Висновки. На мою думку, найбільш оптимальною назвою розділу VII Особливої частини КК запропонували О.О. Дудоров та Д.В. Каменський. Вони, на рівні гіпотези, зіставили поняття «злочини проти ринкової економіки» з набором тих кримінально-правових заборон, які становлять собою розділ VII Особливої частини КК та дійшли висновку про те, що «накладення» цього поняття на охоронювані цим розділом відносини свідчить про те, що ця форма організації національної системи виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, загалом вдало, охоплює сфери економічної діяльності, що перебувають під охороною кримінального закону. Так, фондовий ринок, права кредиторів, добросовісна конкуренція – ці складові української економіки є втіленням (наскільки якісним – питання інше) моделі саме ринкової економіки. Щодо охорони приватизаційних відносин, то, в цьому разі, реалізована специфічна українська модель переходу від планової до ринкової економіки. У розвинутих країнах світу активи держави також можуть відчужуватись на користь приватних інвесторів. Питання полягає

лише в частині прийнятного для суспільства балансу економічних інтересів за принципом «державні-приватні», а також у рівні прозорості та економічної доцільності відчуження державних активів на користь приватного бізнесу. Науковцям дещо складніше визначитись із бюджетною системою, системами оподаткування і загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки вони стосуються не стільки ринкових відносин, скільки фінансів. Тут на допомогу приходить усталена в економічній науці концепція змішаної економіки. Під нею слід розуміти економічну систему, функціонування якої залежить як від приватних компаній та господарств (більшою мірою), так і від уряду країни. Термін «змішана економіка» позначає сучасну економіку багатьох розвинутих демократичних країн, адже нині в світі немає «чистої» ринкової економіки. Для змішаної економіки сучасності характерне поєднання принципів самостійності та певної централізації в управлінні національними виробництвами, а також розвиток соціальної сфери [10, с. 188].

При цьому, визначаючи зміст родового об'єкту злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, на мою думку, слід виходити із сукупності видових об'єктів, що входять до його складу. Проте це питання буде предметом подальших досліджень.

Література

1. Андрушко П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації. В: *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1998. № 12. сс. 13 – 18.
2. Бойко А.М. Про поняття та систематизацію злочинів у сфері господарської діяльності. В: *Новий кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 25 – 26 жовтня. 2001. Харків, 2002, сс. 129 – 131.
3. Брич Л.П., Навроцький В.О. *Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні*: монографія. Київ: Атіка, 2000. 288 с.
4. Бровко В.М. Щодо визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України. В: *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 2. Т. 2. сс. 125 – 129.
5. Готін О.М. *Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності*: монографія. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 288 с.
6. Гуторова Н.А. *Уголовное право Украины. Особенная часть*: конспект лекцій. – Харьков: Одиссей, 2003. – 320 с.
7. Гуторова Н.О. *Кримінально-правова охорона державних фінансів України*: монографія. Харків: Вид-во нац. університету внутр. справ України, 2001. 384 с.
8. Демидова Л.М. *Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика*: монографія. Харків: Право, 2013. 752 с.
9. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. *Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України*: монографія. Київ: Баїте, 2015. 392 с.
10. Дудоров О.О., Каменський Д.В. У пошуках оптимальної назви розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України. В: *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. сс. 179 – 189. Доступно: http://www.lsej.org.ua2_201551.pdf
11. Дудоров О.О. *Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика*: монографія. Київ: Юридична практика, 2003. 924 с.
12. Кологойда О. В. *Теоретичні проблеми правового регулювання господарських відносин на фондовому ринку України*: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 700 с.
13. *Кримінальне право (Особлива частина)*: підручник у 2 т. За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 1. 2012. 780 с.
14. *Кримінальне право України. Особлива частина*: навч. посіб. За ред. В.К. Гришука, О.М. Омельчука. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. 642 с.

15. *Кримінальне право України: Особлива частина*: підручник. За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Київ: Право, 2015. 680 с.
16. *Кримінальне право України: Особлива частина*: підручник. За ред. Є.Л. Стрельцова. – Харків: Одиссей, 2009. 496 с.
17. Мазур С.Ф. *Уголовно-правовая охрана экономических отношений в сфере частного предпринимательства*: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2004. 725 с.
18. Мінаєв М.М. *Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту під акцизних товарів (ст. 204 КК України)*: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 33 с.
19. Мойсик В.Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами. В: *Вісник Верховного суду України*. 2002. № 1. сс. 34 – 41.
20. Павлик Л.В. *Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки*: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 248 с.
21. Панов М.М. *Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків*: монографія. Харків: Право, 2009. 184 с.
22. Радутний О.Е. *Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів)*: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 21 с.
23. Стрельцов Є.Л. *Відповідальність за економічні злочини в країнах англо-американської правової сім'ї*. В: *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 2. сс. 66 – 69.
24. Стрельцов Є.Л. *Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти*: навч. посібник. Одеса: Астро-принт, 2000. 476 с.
25. Ступник Я.В. *Кримінальне право України. Особлива частина*: навчально-методичний посібник. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика», 2017. 716 с.
26. Тростюк З.А. *Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України*: монографія. Київ: Атіка, 2003. 144 с.
27. Тюнин В.И. *Система преступлений в сфере экономической деятельности (история и современность)*. В: *Российский следователь*. 2000. № 6. сс. 22 – 27.
28. Франчук В.В. *Кримінально-правові засоби охорони економіки України*: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 272 с.
29. Харченко В. Б., Перекрестов Б.Ф. *Уголовное право Украины. Особенная часть: новое законодательство в вопросах и ответах*: конспект лекций. Харьков: Скорпион, 2001. 272 с.
30. Шевчук А.В., Дякур М.Д. *Кримінальне право України (Особлива частина)*: навч. посіб. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 472 с.
-